

AHLÂKIN TEMELİ

İslam Ahlâk Düşüncesi Serisi İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İلمي Etüdler Derneği (İLEM)'nin ortaklaşa yürüttükleri İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayımlandığı bir dizidir. Dizide İslam düşüncesinde felsefi ilimler ile dđni ilimlerin kesiştiği noktada yer alan ahlâk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

Seride Yer Alan Kitaplar

Ahlâkın Temeli

İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler

Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler

Seride Yayımlanacak Kitaplar

Taşköprizâde'nin Ahlâk Teorisi

İslam Ahlâk Düşüncesi Katalođu (8-19. Yüzyıllar)

İslam Düşüncesinde Mizac Teorileri

İslam Düşüncesinde Ahlâkî Önermelerin Kaynağı Problemi

Ahlâk ve Müeyyide

Fahreddin er-Râzî'nin Teleolojik Ahlâkı

AHLÂKIN TEMELİ

Editör
ÖMER TÜRKER

ilem
KİTAPLIĞI

Yayın No.: 1129
İLEM Kitaplığı No.: 02
İslam Ahlâk Düşüncesi No.: 02
ISBN: 978-605-320-034-5
© 2. Basım, Mart 2016
1. Basım, Ocak 2015

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

AHLÂKIN TEMELİ

Editör: Ömer TÜRKER

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Dizi Editörü: Ömer Türker

Yayına Hazırlayan: Kübra Bilgin Tiryaki
Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Görsel Telif Bilgisi: © Maksim Shebeko - fotolia.com
Baskı ve Cilt: Kalkan Matbaası Sertifika No.: 16029
Büyük Sanayi 1. Cadde Ali Bey İş Hanı No.: 99/32 İskitler/Ankara

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türker, Ömer.
Ahlâkın Temeli / Ömer Türker
2. Basım, X+146, s., 13,5x21,5 mm
Kaynakça var, dizin yok.
ISBN 978-605-320-034-5
1. Ahlâk 2. Ahlâkın Temeli 3. Ahlâk Düşüncesi

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kıda ve Prefix

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütöçayır Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

İnsan Olmak ve Ahlâk <i>Tahsin Görgün</i>	1
Yeni Bir Ahlâk Nazariyesi: Tarihin Bir Türevi Olarak Ahlâk <i>İhsan Fazlıoğlu</i>	41
İnsanın Kendini Gerçekleřtirmesi Olarak Ahlâk <i>Hakan Poyraz</i>	55
Ahlâkın Temelleri ve “Hakla Kal” Önerisi <i>Cafer Sadık Yaran</i>	67
Ahlâk ve Farklılık <i>Zeynep Direk</i>	79
Ahlâki Önermelerin Kaynağı Olarak Akıl <i>Hümeyra Özturan</i>	89
Var Olma Çabası Olarak Ahlâk <i>Ömer Türker</i>	107
Cennetten Yeryüzüne İnme Ayetleri İtibarıyla Ahlâk Tecrübesinin Kuruluđu <i>Ahmet Ayhan Çitil</i>	119
Dizin	141

Takdim

Herhangi bir ahlâk teorisinin cevaplamaya çalıştığı sorular, bilim öncesi bir şuur olarak her bir ferдин farkında olduğu, gündelik hayatında karşılaştığı ve en azından iradi eylemleriyle şu veya bu şekilde cevapladığı sorulardır. Bu durum, ahlâk hakkında konuşmayı her insan için mümkün ve ulaşılabilir hale getirir. Fakat her insan için ulaşılabilir olan şey, bilim öncesi bir şuur olarak apaçık olsa da bilimsel bir farkındalık düzeyinde anlaşılabilirliğini neredeyse birinci farkındalıkla aynı ölçüde yitirir. Ahlâk hakkındaki pek çok konuşmayı yüzeyselliğe maruz bırakan bu farkındalık yitimi, ikinci bir sancılı çabayı gerektirir. Bu bağlamda insanın tercihlerinin temelinde yer alan ama dile gelmeyen kabuller, ahlâk hakkında derin bir tefekkür süreci yaşamayan bireylerin zihninde apaçık ilkelermiş gibi algılanır. Bu ilkeler, bireylerin hayatı veya toplumların tarihindeki kriz anları ve dönemlerinde dile getirilir, görünür hale gelir ve sorgulamaya konu olur. Fakat felsefe, bilincin dolayısıyla oluşan bir bilgiyi amaçladığından hayatın her anını adeta bir kriz anı veya dönemi gibi değerlendirmek durumundadır. Bu bakıma felsefi bilgi ve farkındalık, sorgulayıcı ve rahatsız edicidir; derinleştikçe de bu niteliği güçlenir. Zira herhangi bir malumat biriktirme çabasından farklı olarak felsefi farkındalık, dönüşüme uğramayan bir zihinde meydana gelmez.

Felsefenin bir alt dalı olarak ahlâk felsefesi de ahlâki tercihlerimizin dayanağını oluşturan ilkeleri, iyinin doğasını, ahlâki yargılarımızın anlamını ve değerlerin kaynağını incelemesi bakımından bireyin kendi tercihleriyle inşa ettiği varlık alanına yönelik bir farkındalık oluşturmayı amaçlar. Herhangi bir ahlâki söylemi, bilim öncesi farkındalığa dayanan vaazdan

ayıran ve felsefi bir farkındalık seviyesine taşıyan işte bu incelemedir. Bu bağlamdaki bir ahlâk araştırması, insanın kendisine ilişkin farkındalık çabasının bir parçasıdır. İşte elinizdeki eser, bütün eksikliklerine rağmen, böylesi bir arzu ve çabanın neticesi olarak ortaya çıktı.

İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği himayesinde hayata geçirdiğimiz “İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi” kapsamında bir dizi konferansla “Ahlâkın temeli nedir?” sorusuna cevap aradık. Amacımız, ahlâkın temeli ve kaynağına ilişkin mevcut farkındalığımızın bir değerlendirmesini yapmak ve kendi adımıza felsefi bir farkındalık oluşturma sürecine girmekti. Bu sebeple konuşmacılardan “Ahlâkın temeli nedir?” sorusuna kendi birikim ve tefekkürlerinden hareketle cevap vermelerini ve görüşlerini makale formunda dile getirmelerini talep ettik. Bu kitapta başka meşguliyetleri sebebiyle konuşmasını yazılı hale getirme fırsatı bulamayan muhterem dostum Prof. Dr. Ekrem Demirli dışındaki diğer konuşmacıların makalelerini bulacaksınız. Prof. Dr. Ekrem Demirli’ye yoğun meşguliyetleri arasında konferans isteğimizi geri çevirmediği için teşekkür ediyorum. İsteğimize olumlu cevap vererek konferans verme lütfunda bulunan ve görüşlerini makaleleştiren Prof. Dr. Tahsin Görgün, Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr. Cafer Sadık Yaran, Prof. Dr. Hakan Poyraz, Prof. Dr. Zeynep Direk, Doç. Dr. Ayhan Çitil, Yrd. Doç. Dr. Hümeysra Karagözoğlu’na minnettarım. Makalelerin derlenmesi sürecinde asistanlığını yapan Kübra Bilgin’e teşekkür borçluyum. Son olarak, başta Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar olmak üzere “İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi” kapsamında gerçekleştirilen “Ahlâkın Temeli Üzerine Konuşmalar”ın finansmanını sağlayan İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği yöneticilerine teşekkür ediyorum ve bu çalışmanın insanî varlık alanına yönelik farkındalığımızı mütevazı bir katkı olmasını diliyorum.

Ömer Türker

Ekim 2014

Yazarlar Hakkında

Tahsin Görgün, Lisans eğitimini 1984 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Freie Universität Berlin'de "Sprache, andlung und Norm" (Dil, Davranış ve Hüküm) başlıklı tezi ile fıkıh usulü ve felsefe doktorası yaptı. Temel ilgi alanları arasında fıkıh usulü, Osmanlı dönemi ve Maverâünnehir ağırlıklı olmak üzere İslam düşüncesi tarihi, Alman idealist felsefesi ve hermenötik gibi konular yer almaktadır. Görgün, 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İhsan Fazlıoğlu, Lisans eğitimini 1989'te İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Ürdün Üniversitesi'nde (Amman) ve Arap Bilim Tarihi Enstitüsü'nde (Halep) bilim ve matematik tarihi üzerine araştırmalar yaptı (1990-1992). İÜ Felsefe Bölümü'nde "Aristoteles'te Nicelik Sorunu" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Hakan Poyraz, 1984'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 1995'de Ankara Üniversitesi, DTCF Felsefe Bölümünde "Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R.M.Hare" adlı doktora tezini tamamladı. 2012 yılından itibaren Mimarı Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Cafer Sadık Yaran, 1986'da Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1994'de University of Wales'de "The Argument from Design in Contemporary Thought" konulu tezi ile doktorasını tamamladı. 2011'den itibaren Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı'nda öğretim görevlisidir.

Zeynep Direk, 1990 yılında Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Doktorasını 1998 yılında Memphis Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Galatasaray Üniversitesi ve Koç Üniversitesi Felsefe Bölümleri'nde çağdaş felsefe, etik ve siyaset felsefesi alanlarında ders vermektedir.

Hümeyra Özturan, 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde "Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı Problemi" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

Ömer Türker, 1997'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2006 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Seyyid Şerif el-Cürcani'nin Te'vil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Ahmet Ayhan Çitil, 1991 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde Endüstri Mühendisliği ve İktisat Bölümleri'ni bitirdi. Aynı üniversitede 2000 yılında "The Theory of Object in Kant's Transcendental Thought and Some Consequences of a Deepening of This Theory" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Çitil'in akademik çalışmaları bir yandan mantık, matematik felsefesi ve ontoloji alanlarına bir diğer yandan da ahlâk felsefesine odaklanmaktadır. Halen 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.

İnsan Olmak ve Ahlâk

Tahsin Görgün

Ahlâkın temeli sorunu üç ana başlık etrafında ele alınacaktır: a) Ahlâk konusunda bazı umumi soruların ele alınmasının ardından, b) “ahlâkın temeli” ifadesinin farklı veçheleri üzerinde durulup, c) bu veçheler de dikkate alınarak bir cevap verilmeye çalışılacaktır. Bu cevap, eğer cevabın ne yönde aranabileceği hususunda tartışılabilir bazı hususları açığa çıkarmış olursa sorunun çözümü yönünde atılmış bir adım olarak kabul edilebilir.

İnsanlık tarihinin bilinen bütün dönemlerinde bir ahlâk meselesi bulunmaktadır. Ahlâk meselesinin tam ve nihai olarak halledildiği bir dönem de bildiğim kadarı ile mevcut değildir. Şu kadarını hemen belirtmekte fayda var: Burada iyinin ve kötünün neler olduğunun bilgisine sahip olma anlamıyla bir nihai çözümden bahsetmiyoruz. Ahlâkî ilke ve kuralların bilgisi anlamında, neredeyse hiçbir dönemde bir bilgi eksikliğinden bahsetmek uygun görünmemektedir. İnsanlar hemen her dönemde, bir şekilde ve genel olarak iyinin ve kötünün ne olduğunu bilirler ancak mesele tam da bu noktada başlar. Çünkü iyinin ve kötünün bilgisi, bu bilgiye sahip olan insanı ve insanlığı ahlâklı yapmak için yetmez. Diğer taraftan genel olarak iyinin ve kötünün bilgisi, özel ve sınır durumlarda karar vermek söz konusu olduğunda, bu hâliyle yeterli olmayıp “daha fazlasını” gerektirir. Özel ve sınır durumlarda verilen kararlar daha sonra benzer durumlarda verilebilecek kararlara misal teşkil ederek, genel bilginin bir parçası hâline gelmektedir. Fakat özel ve sınır durumlarda yeniden karar verilmesi gerektiği için bu genel bilginin her defasında yenilenmesi gerekmektedir. “Ahlâk meselesi pratik bir meseledir.” denildiğinde bu husus kastedilmektedir ve nitekim ahlâk meselesinin başladığı yer de tam olarak burasıdır.

Burada hemen şunu ifade etmemiz gerekir: İnsanların hemen her döneminde “iyi”nin ve “kötü”nün genel anlamda bir bilgisine sahip olduğu iddiası bizi bu bilginin temelini ne olduğu sorusuna götürmektedir. “İyi ve kötünün bilgisinin kaynağı/temeli” nedir? Ama aynı zamanda şu sorular da hemen karşımıza çıkmaktadır: Niçin insanlar bütün eylemlerinde ahlâkî iyi ve kötünün bilgisine uygun davranmamaktadırlar? Niçin insanlar bazı eylemlerinde iyiye uymuyorlar? Niçin bazı insanlar kötü olduğunu bildikleri eylemleri yapıyorlar? Netice olarak niçin insanlar bütün eylemlerinde ahlâkî iyinin bilgisine uygun davranmıyorlar? Ama aynı zamanda başka bir soruyu da burada dikkate almamız gerekiyor: Bir insan bir sınır durumunda, benzerini daha önce yaşamadığı, dolayısıyla genel ahlâk bilgisinin yetmediği bir durumda, nasıl karar verecektir? Ahlâk meselesinin hem bireylerin hem de toplumların hayatlarında nihai bir çözüme ulaşmaması tam da bunu ifade etmektedir.

Ahlâk, başından itibaren bütün insanlığı ilgilendiren ve tartışılan bir konu olmakla birlikte hiçbir zaman -ilginç bir şekilde- nihai bir çözümün bulunmadığı bir mesele olmaktadır. Ahlâk meselesinin neden “nihai” bir çözümünün olmadığı, aslında, doğrudan ahlâkın ve ahlâkiliğin kendisiyle alakalı da olabilir. Ahlâkiliğin, belki de mahiyeti gereği nihai bir çözüme kabil değildir! Bu durum doğal olarak bizi çok çeşitli sorularla karşı karşıya bırakmaktadır. Ahlâkın temeli nedir, diye sorarken aynı zamanda temel sorularımızdan birisi şu olmaktadır: Ahlâkiliğin özelliği nedir? Yani ahlâkiliğin özelliğini, ahlâkiliğin ne olduğunu konuşmamız/belirlememiz gerekmektedir ki ona bağlı olarak ahlâkın temelini -bu ahlâkilikle irtibatlı olarak- müzakere edebilelim.

Ahlâkiliğin ne olduğunu belirlemek istediğimizde hareket edebileceğimiz bir nokta olarak, bir tespiti seçebiliriz: İnsan dışında diğer canlılar için mesela bir kedi, bir karga, bir leylek veya insan dışındaki herhangi bir canlı söz konusu olduğunda, onunla ilgili olarak “ahlâkî/ahlâklı/ahlâksız” tabirlerini kullanamıyor olmamız, bize bir fikir verebilir. Kısaca ahlâkîlik insanla alakalı bir şeydir. Öyle olduğu için de “ahlâkın ve ahlâkiliğin ne olduğunu” sorarken aynı zamanda “insaniliğin ne olduğunu” -da- sormamız gerekmektedir. Bu itibarla ahlâkın temeliyle ilgili soru, “insanın ne olduğu” sorusuyla irtibatlı hâle gelmektedir. Ahlâkın temeli ile ilgili sorunun insanın mahiyeti ile ilgili soruyla irtibatını tarihî olarak soruşturmak için bu

alandaki ortaya konulmuş tezleri, geliştirilen yaklaşımları incelediğimizde de karşımıza çeşitli dinler ve felsefeler çıkmaktadır. Nitekim hem felsefelerin hem de dinlerin ahlâk meselesine yönelik tavırlarında, bunların hepsinin yine insanla, insanın mahiyetiyle alakalı sorulara verilmiş cevaplarla irtibatlı olduğunu tespit edebiliriz.

İnsanın kendisi ile ilgili bir soru, insanlardaki farklılıklar ve müştereklerle alakalı olduğu ve her bir insan, toplum, dönem kendi başına itibari bir vahdet teşkil ettiği için dolayı bir insan için verilmiş bir hüküm, nasıl diğer bir insan için sınırlı olarak geçerliyse toplumlar ve dönemler için de sınırlı olarak geçerlidir. Her bir insanda, toplumda ve dönemde ahlâkîlik sorunu yeniden ve tekrar ortaya çıktığı gibi, insanın her bir anında da yine ve yeniden zuhur etmektedir/edebilmektedir.

Öyle olduğu için ahlâk meselesi kabaca verilmiş formüllerle veya bu mesele hakkındaki bazı şeylere işaret edilerek üstesinden gelinecek bir mevzu değildir. Önce ahlâkın/ahlâkîliğin ne olduğunu derinliğine müzakere edip konuşmamız gerekiyor ki ona bağlı olarak da ahlâkın temelini ne olduğunu daha yakından ele alalım.

Ahlâkın Temeli ya da Ahlâkın Kaynağı Sorunu

Önce *temel* kavramı ile ilgili bazı hususları ele almamız gerekecektir. Türkçede temel kelimesi çeşitli anlamlar için kullanılmaktadır. Bunlar arasında ilk anlam, bina söz konusu olduğunda karşımıza çıkmaktadır. O hâlde “ahlâkın temeli” demek ahlâkın durduğu yer anlamına gelmektedir. Ahlâkın temeli ile ilgili soruyu biz “Ahlâk nerede duruyor?” şeklinde ifade edebiliriz. Temel kavramının anlamını ele alırken dikkate almamız gereken diğer bir husus da temelin “asıl” kavramı ile olan irtibatıdır. Arapça asıl kelimesi, yukarıdaki anlamın yanında, bir ağacın “kökü” veya bir şeyin “kaynağı” anlamına da gelmektedir. “Ağacın kökü” anlamıyla asıl kelimesi irtibatlı olarak düşünüldüğünde temel kavramı, bir şeyin “kendisinden geldiği”ni ve “kendisini besleyeni” ifade etmektedir. Bu anlamda ahlâkın temeli, ahlâkın kökü ve kaynağı ile alakalı bir soru hâline gelmektedir. “Ahlâkın temeli nedir” ifadesini buradan hareketle, “ahlâkın aslı nedir” olarak da dile getirebiliriz.

Bunları dikkate alarak ahlâkın temeli ile ilgili sorunun iki ciheti olduğunu söyleyebiliriz: Birinci cihet, ahlâkın nerede durduğu ile alakalıdır. İkinci cihet ise ahlâkın nereden geldiği, yani kaynağı ile alakalıdır. Sorularımız kısaca “Ahlâk nerede duruyor?” ve “Ahlâk nereden geliyor?” olarak ifade edilebilir.

Ahlâkın nereden geldiği sorusuna verilen cevaplardan birisi, Heidegger’in bir sözünden hareketle ifade edilebilir. Heidegger şöyle diyor: “Değer, değerli olandan gelir.”¹ Değerli, sadece mevcut olandan fazla bir şeydir. Mevcut olmak kendi başına değerli olmak için yetmez. Değerlere kaynak teşkil edebilmesi için bir mevcudun, diğerlerinde bulunmayan “ölçü veren” ve “kıstas teşkil eden” bir boyutunun olması gerekmektedir. Ahlâk ile ilgili temel sorun burada ortaya çıkmaktadır. Biz burada Heidegger’in cevabından daha çok sorusu ile ilgilendiğimiz için, onun vermeye çalıştığı cevap üzerinde durmadan, kendi yolumuza devam edeceğiz. Ancak şu kadarını hatırla tutmakta fayda mülahaza ediyorum: Heidegger, olan ile olması gerekeni birbirinden tefrik ederek, olması gerekeni olanın karşısına yerleştirme yoluyla, tam da pozitivistime, daha doğrusu pozitivistimin her türlüüne karşı bir tedbir almaya yönelmektedir.

Pozitivistimin ön plana çıktığı önemli yaklaşımlardan birisi, pozitivistim karşıtlarının ifadesi ile “*natüralizm*”dir. Natüralizmin ahlâk konusundaki tavrına da “tabiatçı yanılı” (*naturalistic fallacy*) adı verilmektedir. Yirminci yüzyılın meşhur “itham ifadelerinden” birisi olarak “*naturalistic fallacy*” bizi burada özellikle ilgilendirmektedir. Çünkü pozitivistim, olan ile olması gerekeni birbirinden ayırmamakta ve olanın olması gereken olduğunu söylemektedir. Bir şeyin “olduğunun” tespiti, sadece empirik olarak doğruluğu için değil, ahlâki olarak geçerliliği için de yeterli gözükmektedir. Buna göre iyilik ve kötülük birer sıfattır ve olgular iyilik ve kötülük vasıflarını renkler gibi kendilerinde taşımaktadır. Nasıl ki bir insan bir ağaca baktığında onun yeşil veya kahverengi olduğunu “algılayabiliyor”sa, benzer bir şekilde bir eylemin iyiliğini veya kötülüğünü de algılayabilir. İyilik ve kötülüğün eylemlerin bir vasfı olduğunu kabul etmek, iyi ve kötünün hem kaynak hem de yeri ile ilgili soruya bir cevap teşkil etmektedir. Ancak bu cevap, sorunu çözmekten çok, meseleyi ele alıfta bir “düşünce hatası”nı, belki “düşüncede bir kategori hatası”nı içinde taşıdığı için, buna “tabiatçı yanılı” adı verilmektedir.

1 Heidegger, Einführung in die Metaphysik, Gesamtausgabe, s.207.

Tabiatçı yanılığının işlediği mantık hatasını görebilmek için eylemlerin ve nesnelere kendinde bir değer taşımadığı, *eylemlere ve şeylere değer katıldığını* fark etmek gerekmektedir. Belki iyilik ve kötülük, şeylerin ve eylemlerin insanla irtibatı içinde kazandığı (çok katmanlı olarak inkişaf eden) *manaları* ifade etmektedir. Aynı eylem bir konumda iyi olduğu gibi başka bir konumda kötü olarak nitelenebilmektedir. (Buradan şeylerin ve eylemlerin değil; konumların, ahlâki vasıfların/manaların zemini olduğu gibi bir neticeye ulaşmak, biraz erken verilmiş bir hüküm olabilir. Mesela eylem/fiil söz konusu olduğunda konumun tek başına yeterli olmadığını, eylemin failinin niyetinin de, eylemin ahlâki vasfı/sıfatı hususunda etkin olduğunu hatırlayabiliriz.) En meşhur örnek, iki insan arasında kin ve nefret ortaya çıkaran “doğru söz”ün ahlâki anlamda kötü olmasına rağmen insanlar arasında dostluk ve muhabbeti sağlayan “yalan söz”ün ahlâki olarak iyi kabul edilmesi teşkil eder. Doğruyu söylemek mutlak olarak iyi kabul edilip teşvik edilse de kin ve nefret ortaya çıkarması durumunda, bu konuma bağlı olarak yeni bir “mana” kazanmakta ve ahlâki konumu da değişmektedir. Hatta biraz daha yakından ele alınacak olursa, “doğru”nun ne olduğu sorusunun da, zannedildiği kadar kolayca cevaplanamayacağı ortaya çıkacaktır: İnsanların hayatında doğru, “itibari” bir şekilde taayyün etmektedir. Mesele doğru veya iyi ile alakalı olmayıp bütün taayyünlerin mutlak değil; itibari olmasıyla doğrudan alakalıdır. Bu, herhangi bir eylemin “kendinde”, “iyilik” veya “kötülük” gibi bir vasıf taşımadığını göstermek için yetmektedir. Eğer herhangi bir eylemde, onunla birlikte bulunan ve hiçbir zaman değişmeyen, iyilik veya kötülük diye bir özellik olduğunu varsayacak olursanız, eylemin mahiyetine uymayan tasavvurlara dayalı düşünmenin bir neticesi olan tabiatçı yanılığa düşmüş olursunuz.

Tabiatçı yanılığa düşmemek demek, aslında ve ilk bakışta insanların eylemlerinin kendilerinde iyilik veya kötülük diye bir özelliği olmadığını söylemek demek oluyor. O zaman insan fiillerinin veya şeylerin, nesnelere esas itibarıyla kendilerinden kaynaklanan bir değer taşımadığını ve değerlerin bunlara “yüklediği”ni söyleyen bir yaklaşım ön plana çıkıyor. Acaba bu eylemlere ahlâkiliği, iyiliği ve kötülüğü katan nedir? Ahlâkiliği konuşurken mutlaka dikkate alınması gereken ahlâki değerlerin nereden geldiği sorusu, burada karşımıza çıkmaktadır.

Ahlâkın “nerde durduğu” sorusunun cevabını ararken, ahlâkî değer hükümlerini nerede kullandığımıza bakmak yol gösterici olabilir. Mesela bir okyanusta bir balığın diğerini yemesini veya bitkilerin toprakta bulunan çeşitli mineralleri kullanmasını hiçbir zaman için iyi veya kötü diye niteleyemiyoruz. Kısaca insanın dışında olan, insanı ilgilendirmeyen hadiseleri ahlâkî olarak niteleyemiyoruz. Öyle olduğu için kabaca iyilik ve kötülük dediğimiz “vasıfların” aslında şeylerin ve fillerin kendisinde olmadığı, bunların bu “vasıfları” sonradan, insan ile irtibatı içinde kazandıklarını dikkate alarak, ahlâkın nerede durduğu sorusuna cevap arayabiliriz.

Ahlâkın İnsan ile Tahakkuk Etmesi

Şeyler, olgular, eylemler kendilerinde ahlâkî vasıflar taşımamakla birlikte, insan hayatında girdiklerinde ahlâkî bir anlam kazanıyorlar. Ahlâkî olan insanın hayatında, insanın bulunduğu yerde taayyün etmektedir. Ahlâkî olanın insanın hayatında taayyün etmesi ise, bu taayyün sürecini biraz daha yakından ele almayı gerektirmektedir.

Ahlâkiliğin insan hayatında zuhur etmesi, ahlâkî tamamen insani bir hadise olarak görmek demektir. Yani insanın bulunduğu yerde ahlâk var, bulunmadığı yerde yoktur. Bunu aklımızda tutarak ahlâkî olanın, hayat ile olan alakasını tahlil etmemiz gerekmektedir. Bu bizi yaşadığı ve zuhur ettiği hâliyle hayatı, insan hayatının mahiyetini kavramaya yöneltmektedir.

“Ahlâk, esas itibarıyla hayatta taayyün etmektedir” demek, ahlâkın bir hadise olduğunu söylemek demektir. Bu durumda ahlâk ve ahlâkîlik olmuş bitmiş bir şey olmayıp; olmakta olan, sürekli gerçekleşen bir hadisedir. Biz bireyler olarak ahlâkî dediğimiz alanla, bir canlı olarak dünyaya geldikten sonra insan olma sürecini yaşarken karşılaşırız. Ahlâkın kaynağını toplum veya bireyin iç dünyası olarak görenlerin dikkate aldıkları, işte bu süreçtir. Onlara göre ahlâk, sanki insanın dışında ve onu belirleyen, onu tayin eden toplumsal hayatın farklı bir adıdır. Bu yönden de ahlâklı olmak, toplumla uyumlu olmak anlamına gelir. (Bu yaklaşım şeklini biraz daha ileri götürdüğünüzde, Hegel’in sisteminin ön gördüğü gibi, ahlâk alanı hukuk tarafından ikame edilmektedir; sosyolojizmde öngörüldüğü gibi ahlâk, nihai olarak sosyoloji tarafından ikame edilmektedir.) Bunun tam

aksini söyleyenler de ahlâkın insanın kendi içinde bir esası olduğunu ifade etmektedir. Her iki yaklaşımın dikkate aldığı bir “veri” bulunmaktadır ve bu veri, -biraz dikkatlice sorgulandığında- ahlâk ile ilgili soruyu ve sorunu anlaşılmasız kılmakta; hatta bir noktadan sonra ahlâkı nefyetmektedir.

Her bir ferdin insan olma süreci, *kurallı bir şekilde yaşamayı* ifade etmektedir. İnsanlar, kurallı bir şekilde hayatlarını sürdürürler. Kurallı olmak, hayatı imkânsız kılar. İnsan olarak yerküre üzerindeki mevcudiyetimiz, insan olma sürecini, zaman içinde kazandığımız belirli bazı kurallara uygun bir şekilde hayatımızı sürdürmemize tekabül ediyor. Bu sadece fertler için değil, muhtelif toplumlar ve nihayet bütün insanlık için geçerlidir. Mesela yeni doğmuş bir bebek potansiyel olarak/bilkuvve bir insanın özelliklerinin hepsini taşır ama netice itibarıyla baktığımız vakit o sadece canlıdır. Bazı düşünürler bebeğin o hâlini “beşer” olarak isimlendirmeyi tercih ederler. Beşerilikten insaniliğe geçiş aşlında adım adım zaman içerisinde gerçekleşir ve bu bir davranış düzeni kazanma sürecidir. Bir davranış düzeni kazanma süreci, esas itibarıyla aynı zamanda ahlâklanma sürecidir. Ahlâkîlik ile insanîlik, ahlâk ile insan arasındaki temel irtibat da burada zuhur etmektedir.

Şimdi bunu dikkate aldığımızda ahlâk meselesi ile yakından ilgilenmiş olan birçok filozofun, mesela Bergson’un, ahlâk meselesini ele alırken sosyolojizm olarak ifade edebileceğimiz bir tavrı ön plana çıkardıklarını söyleyebiliriz. Bir ahlâkî tavır olarak faydacılığın da, sosyolojizmin bir adım ötesini ifade ettiği ve bu hâliyle, onun da bir adım sonrasını teşkil eden sosyalizm ile irtibatlı olduğunu söyleyebiliriz. Sosyolojizm kadar faydacılığın ve sosyalizmin, mevcudu meşrulaştırmak gibi bir özleri olduğu söylenebilir. Öyle olduğu için de merhum Nurettin Topçu ahlâk meselesini tartışırken bu genel ve yaygın modern tavrı “konformizm” olarak isimlendirerek, konformizmin nihai olarak ahlâk ile ilgili sorunun parçası olduğunu, ahlâk meselesini çözenin bir parçası olmadığını göstermeye çalışmıştı. Topçu’nun bu meseleye yaklaşımını kısaca şöyle ifade edebiliriz: Konformizm, ahlâk meselesini çözmek için ortaya çıkmış ama meseleyi halletmek yerine anlaşılmasız ve kavranmasız kılmıştır.

Meselenin yirminci yüzyıl ile ve özellikle de yirminci yüzyıl sosyolojizmi ve sosyalizmiyle ne kadar alakalı olduğunu görmek için bu yüzyılda ortaya çıkan ve adı ya sosyoloji, sosyal psikoloji veya sosyal antropoloji gibi

“sosyal” veya etnoloji veya etnometodoloji gibi “etno” ile başlayan disiplinlere daha yakından bakmak gerekmektedir. Genel olarak sosyal bilimlerin mevzuu/hareket noktası, ferdin sosyal olanın bir parçası olma sürecinde kurallara uyarken/kurallara uymayı öğrenirken kendi kendisini keşfetmesi olarak tebarüz etmektedir. Bir ferdin yaşaması; kurallara uyma sürecinde kendini göstermesi ve etrafındaki insanlar tarafından tanınması, bilinmesi ve kendisini öyle bilmesi süreci olarak tasvir edilir ki insanın varoluşunu “tanımak ve tanınmak”a indirgeyen bu tavrı;² özellikle üzerinde durulması gereken bir hususu da açığa çıkarmaktadır. Zira insan ahlâki olanla aynı zamanda -sadece değil, aynı zamanda- toplumsal hayatta, diğer insanlarla ilişkilerinde karşılaşmaktadır.

“Ahlâk nerede durur?” sorusu bir kısım düşünürler tarafından “toplumda” şeklinde cevaplanmaktadır. Buna göre ahlâk esas itibarıyla toplumsal bir şeydir ve insan toplumsal olanı üstlenirken beşerlikten insanlığa geçer.³ Fakat meseleye biraz daha yakından bakıldığında insanların birbirlerinden temayüz etmelerinin, onların beşerlikten insan olmaya doğru atacakları adımın, yapacakları sıçramanın ön şartı olduğunu; sosyolojinin ve her türlü varyasyonlarının ise insan olmayı hemcinslerle her yönden benzeşme ve bir ileriki aşamada, toplumsal düzen içinde bir “fonksiyon” üstlenme olarak kavradıklarını söyleyebiliriz. Mesela Nurettin Topçu bunu yeterli görmez, konformizmin ahlâklı olmak için yeterli olmadığını düşünür. Çünkü konformist bir tavırla bir birey olursunuz ama orada insan olunmaz. İnsanlık, o ortalamanın farkında olarak onu reddetmeden, farklılaşmak, temayüz etmek ile gerçekleşir. Klasik mantığın dilini kullanacak olursak bu farklılaşma, cinsler ve fasıllarla ortaya çıkan tümel bir fark olmayıp, hassalarda/özelliklerde farklılaşmak, tabir-i aharla özgünleşmekle gerçekleşir. Cinsler, nevler ve fasıllar arasındaki tümel farklardan sonra fa-

2 Mesela Hegel meseleyi Erkennen ve Anerkennen/Anerkannt werden, kısaca her iki yönüyle de Anerkennung, bilmek/tanımak/tanınmak çerçevesinde, Heidegger Varlık ve Zaman’da meseleyi bu çerçevede, ama biraz daha farklı kavramlarla -sich befinden/verstehen, bulunmak/ anlamak- ele alır.

3 Meselenin modern dönemde nasıl bir boyut kazandığını görmek için, toplumsal olanı siyasal bir toplum, yani ulus veya etnik bir grup olarak kavrayan modern bakışın, ulusal hayata entegre olmayı, vatandaş olmayı, insan olmanın içeriği olarak görmesiyle irtibatı içinde düşünmek gerekmektedir. Hasan Âli Yücel’in aynı zamanda bir ahlâk kitabı olarak telif ettiği “İyi İnsan, İyi Vatandaş” eseri, en azından Türkiye’de meselenin nasıl kavrandığının bir alameti olarak görülebilir.

sıllar arasında da ferdiyet zuhur eder ki insan, işte bu ferdi isimlendirir. Biz burada kısaca şunu söyleyebiliriz: İnsanın, ortalamadan farklılaşarak, ferdiyetini izhar etmesi, mutlak “ferd”in tecelligahı olarak izah edilebilir. Öyle olduğu için de fert olmak, insanda başka insanlardan farklılaşma sürecinde ortaya çıkar. Böylelikle insan, toplum içinde ve toplumla ama kendisi olarak varlığını sürdürebilir ki bu varoluş şeklini anlamak, ahlâkîliği kavrama yönünden tayin edici bir hususu işaret eder.

Sosyolojizmin tam aksine psikolojizm de -psikanaliz örneğinde görüldüğü gibi- ferdi, “üst ben” olarak kavradığı toplumun kurallarına uyma baskısına karşı, toplum tarafından bastırılan kendi tabii arzularına (buna heva ve heves de denilebilir), bunlar arasında da özellikle kendi bedeni üzerindeki tasarruflarına indirgeyen bir tavırla ahlâki anlamsızlaştırmıştır. Burada ahlâk insanın özgürlüğünün değil köleliğinin bir ifadesi hâline getirilmiştir. Ahlâkın durduğu yerin toplum olduğunu varsaymak, zıt yönden topluma karşı hissi/duyusal taraflarıyla tanımlanmış beşer vurgusu ile birlikte ahlâki anlamsızlaştırmıştır.

Diğer taraftan bakıldığında ahlâkın ne olduğu, nerede durduğu sorusuna verilen cevaplar arasında günümüzde de farklı kanallar üzerinden tesirini devam ettiren temsil gücü yüksek bir örneği de dikkate almamız gerekmektedir. Bu yaklaşım ahlâki ve ahlâkîliği, insanın özsel bir niteliği, mahiyetinin bir parçası olarak kavramaktadır. Bu özsel nitelik, insanın tabiatı olarak da kavranmakla birlikte, bu tabiat esas itibarıyla “özgürlük” olarak nitelenmekte, özgürlük de yine istenileni değil de istediğini yapma olarak tanımlanmaktadır. Ahlâki iyi ve aklın özdeşleştirildiği bu yaklaşım şeklinde, ahlâklî olmak ve makul davranmak ile aynı zamanda özgürce, kendi istediğini yaparak davranmak insan olmanın farklı ifadeleri olarak kavranmaktadır. 18. yüzyılda Batı düşüncesinde ortaya çıkmış; 19. yüzyılda tanınarak tesir alanını genişletmiş olan bu yaklaşım şekli, söz konusu yönüyle oldukça önem arz etmektedir. Bu yaklaşım şekli her ne kadar Kant tarafından oluşturulmamışsa da Kant’ın eserlerinde yüksek bir temsil kazanmıştır. Kant’ın eserlerinde ortaya çıktığı hâliyle bu yaklaşım esasında, insanın her cihetten kendi kendine yeterli olduğu ve yardıma ihtiyacı olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre insan her cihetten müstağni olan yegâne varlıktır. Kant’a soracak olursanız, ahlâkîlik insanın kendisiyle irtibatında ortaya çıkmakta ve esas itibarıyla insanın kendine

yeterli bir varlık olmasının farklı bir ifadesi olarak kendisi dışında başka bir “otorite”den emir almamasına denk düşmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu tavrın sadece ahlâk ile alakalı olmayıp, insanla ilgili yaklaşımların ahlâka yansımaları olduğunun fark edilmesidir. Nitekim bilgi de, yüce ve güzel de kendi kendine yeterli, müstağni, her şeyin sahibi varlık olarak insanın, hayatın bütün alanlarında kendi faaliyetleri ile kurduğu bilfiil bir irtibatının şuuru ve bu şuur üzerine yapılan bir “refleksiyon” ve “teemmül” olarak kavranmaktadır. Kendi sahibi olduğunun dışında başka bir şeye ihtiyacı olmayan insan, bilimin olduğu kadar ahlâkın ve estetiğin ilkesini de akılda bulmuş; bu özelliği saf, pratik ve hüküm gücü olarak isimlendirerek, bunların tahlili/tahkiki üzerinden insanın/akılın kendi kendine her cihetten yeterli olduğu fikrini göstermeye çalışmıştır. Burada Kant’ın düşüncesinin bizi ilgilendiren tarafını hatırlatmak için şu kadarını ifade etmek yeterli gözükmektedir: Kant, insanın kendisinde bulunduğu aklın en asli alanı olarak nitelenebilecek “kategorik imperatif” üzerinden ahlâki temellendirmektedir. Burada ahlâkın sadece ferdin kendi eylemleri ile değil; bütün bir toplumsal hayat ve düzen ile alakalı olduğunu hatırd tutmakta fayda bulunmaktadır. Buna göre insan kendi hayatını -gündelik ilişkilerden, aile, akrabalık, ticaret, mülkiyet ilişkilerine onun ötesinde kurumlara ve devlete varıncaya kadar- tamamen kendisine dayanarak inşa edebilme kabiliyetine sahiptir ve bu özellik kısaca “akıl” olarak isimlendirilir. Ahlâkiğin esasıyla alakalı olarak, Kant’ın eserlerinde dile getirilen bu cevap, esas itibarıyla 19. yüzyıldan itibaren 20. yüzyılda ve günümüzde hala devam ederek ahlâkîlikle alakalı soruya verilmiş belki en etkin, en baskın cevap olarak gözükmektedir. Böyle olduğu için Kant’a -ve bugün yaşayanların önemli bir kısmına- soracak olursanız Allah rızası için herhangi bir şeyi yapmak ahlâki bir eylem değildir. Çünkü insanın kendi dışında bir yere referansla anlamını kazanmakta, kendi dışında bir amacı gözetmektedir. Ahlâki davranış, sadece insanın aklının talepleri doğrultusunda ve insanın sadece kendi aklına, kendi kendisine hesabını verebileceği şekilde, davranmaktan ibaret olarak tasavvur edilmektedir. Bu anlamda insanın kendisinin üstünde herhangi bir otorite kabul etmemesi, ahlâki davranışının ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuyla doğrudan alakalı olmasa da bir hususu işaret etmekte fayda bulunmaktadır. Günümüzde genel olarak İslam düşüncesi içinde ahlâk